
Svätec a jeho funkcie v spoločnosti II.

Eds. Rastislav Kožíak – Jaroslav Nemeš. Bratislava: Chronos, 2006. 332 s.
ISBN 80-89027-20-2

© Centrum pre štúdium kresťanstva. Všetky práva vyhradené.

Pri citovaní prosíme dodržať autorské práva jednotlivých autorov a uvádzať zdrojovú publikáciu.

All published work, regardless of the medium in which it was published, is considered by law to be copyrighted by the author. It is important that all such articles and references to them be attributed to the author and source.

Módne premeny Svätej Barbory

Výtvarné dielo ako prameň pre dejiny odievania

Martina Orosová

OROSOVÁ, Martina: *Fashion Variability of Saint Barbara. Works of Art as a Source for the History of Clothing*. In: Svätec a jeho funkcie v spoločnosti II. Bratislava: Chronos, 2006, p. 53-66.

The study gives a summary of clothing types that appear in the iconography of Saint Barbara from 14th to 18th century. Different iconographical records show us how unmarried, young and wealthy girls dressed in the region of Slovakia and how did their clothing change during the centuries.

KEYWORDS: Slovakia, History of Clothing, 14th–18th Century, Saint Barbara

Odev zaujíma zásadné miesto v systéme hodnôt každej spoločnosti. Od počiatkov ľudskej civilizácie je rozlišujúcim znamením, ktorý dve rovnaké ľudské bytosti dokáže postaviť na opačné póly spoločnosti. Odev je predovšetkým symbolom - spoločenského postavenia, bohatstva, stavu, ale aj povolania, pohlavia, národnosti i vkusu a životného postoja nositeľa. Platilo to aj pre spoločnosť stredoveku a novoveku. Rytieri na bojisku či na turnaji, odetí do takmer rovnakých zbrojí, sa rozlišovali nielen erbom, ale aj ich bojová sukňa (varkoč, vafnrok) bola v erbových farbách. Znakom rytierskeho stavu bol opasok (cingulum militare) a ostrohy. Nosenie šiat rovnakej farby ako mala vyvolená dáma rytierovho srdca patrilo neodmysliteľne ku kurtoáznej kultúre. V stredovekých literárnych príbehoch nadobúdala odev a jeho jednotlivé súčasti význam podľa potrieb rozohrávaného príbehu – alegorický, mystický, náboženský i magický.¹ Odev bol neodmysliteľne znakom bohatstva. V spoločnosti, kde sa väčšina verejného i súkromného života odohrávala na ulici, bola ulica miestom, kde ľudia vystavovali na obdiv svoje bohatstvo a chudobní svoju biedu. V stredoveku boli šľachtické i meštianske domácnosti zariadené ešte pomerne skromne, preto práve oblečenie bolo spôsobom, ako ukázať svoje finančné možnosti. Dá sa povedať, že majetní nosili veľkú časť svojho bohatstva priamo na sebe – luxusné látky, vybrané doplnky, vzácne kožušiny, drahocenné šperky. Zašlo to až do takých extrémov, že kvôli pompéznej prezentácii niektoré rodiny takmer prišli na mizinu. To viedlo vládárov i mestské rady vydávať nariadenia obmedzujúce prepych a nádheru. Aj pre mravokárcov bol

¹LE GOFF, J.: Středověká imaginace. Praha: Argo, 1998, s. 161-171.

odev vďačnou témou na kázeň a s obľubou zatracovali hriešnikov, ktorí podľahli hriechu márnivosti. Najmä v 15. storočí celá Európa holdovala bizarným a nepraktickým módnym výstrelkom. Roľníci však stále nosili jednoduché skromné šaty vyrábané v domácich podmienkach a prispôbené pracovným úkonom. Vytrhnutím zo životného stereotypu, teda aj zo stereotypu ošatenia, boli pre nich len slávnostné príležitosti, ako nedeľná bohoslužba či sviatok patróna kostola, kedy aj chudobní sedliaci vytiahli z truhlíc o niečo bohatšie šaty. Aj ľudia stojacich na samom okraji spoločnosti bolo možné ľahko rozoznať podľa ošatenia i celkového vzhľadu. Žobráci chodili „polonahí, v roztrhaných šatách z lacných pestrofarebných látok, s nestrihanou bradou siahajúcou až na prsia“.²

Odev bol ďalej znakom, ktorí bezpečne odlišoval národnosti. Táto charakteristika odevu je obzvlášť dôležitá pre vývoj odevnej kultúry na našom území. Mnohonárodnostné Uhorsko, stojace na rozhraní západného a východného sveta, a teda aj ich štýlov obliekania, sa v priebehu storočí stalo pestrou zmeskou rôznych odevných typov a každý tu zanechal svoju stopu. Novoveký uhorský kroj je výsledkom miešania domácich slovenských, kočovných maďarských, kumánskych a tatárskych, orientálnych tureckých, balkánskych, gréckych, poľských, nemeckých, českých, talianskych i židovských vplyvov. Dokonca aj odevní remeselníci (krajčíri, ševci, čižmári, klobučníci a iní) sa rozlišovali podľa toho, či šili podľa uhorskej alebo nemeckej módy, alebo na ktorú odevnú súčiastku, často typickú pre istú národnosť, sa špecializovali.

Odev, resp. jeho časti, je aj symbolom premeny. Habit premieňa laika na mnícha, ostrohy a opasok menia panoša na rytiera, odložením venčeka a prijatím čepca sa slobodné dievča mení na vydatú ženu, uniforma mení civila na vojaka atď. Vrcholom premeny je karneval, kedy karnevalový kostým, maska, umožní človeku akúkoľvek premenu.

Problémy oblečenia neobchádzali ani cirkev. Keď celý odevný svet už opustil typické románske formy odevu, cirkev si ich podržala. Liturgický odev si tak dodnes zachoval tradičné formy odevných častí (alba, dalmatika, kasula) ako sa vyvinuli v Byzancii v období raného stredoveku.³ Aj kláštorne rády sa usilovali odlíšiť sa odevom. Mníšky habit sa stal vonkajším znakom ich poslania. Kým benediktíni uprednostňovali čierny habit, biela sa stala pre cistercitov symbolom ich reformného hnutia. Sv. František a jeho nasledovníci hlásajúci návrat k prostote a chudobe si obliekli habit z hrubej a drsnej režej tkaniny.⁴

V stredoveku je svätosť predovšetkým rečou tela, ktoré je pojitkom medzi Bohom a veriacimi. Telo je zároveň nositeľom konkrétneho odevu. Pre mnohých svätcov je ich odev taký typický a nezameniteľný, že sa stáva takmer ich atribútom. Sv. Jána Krstiteľa nachádzame v koži, či prostom pastierskom odeve, sv. Jakub nosí na klobúku či kapse neodmysliteľnú mušľu, Panna Mária si postupne osvojila bledomodrý šat, sv. Ladislav sa viac ako kráľ prezentuje ako rytier v zbroji, a v brnení nájdeme aj sv. Juraja. Svätcov - mníchov ako sv. Bernard, sv. Benedikt, sv. František a iných rozoznávame podľa typických habitov, rovnako ako mníšska rúška zahaľuje sv. Kunhutu či sv. Hildegardu. Prútený odev je symbolom sv. Antona

² OROSOVÁ, M.: Bratislavskí žobráci v 18. storočí. In. Slovenská archivistika, roč. 34, 1999, č. 1, s. 98.

³ KYBALOVÁ, L.: Dejiny odívání. Středověk. Praha: NLN, 2001, s. 29-30.

⁴ LE GOFF, J.: Kultura středověké Evropy. Praha: Odeon, 1991, s. 334-335.

Pustovníka. K sv. Mikulášovi či iný svätcom – biskupom zase patrí mitra, berla a rukavice. V honosných odevoch sa predstavujú kráľovskí svätci, u nás najmä sv. Štefan a sv. Imrich. Niektorí svätci však módnym vplyvom vôbec nepodliehajú, alebo len nepatrne. Platí to najmä o apoštoloch. Ich podoba v starovekých riasených rúchach sa stala archetypálnym obrazom a prešla počas stáročí do podvedomia kresťanov na celom svete. Odev zohrával dôležitú úlohu aj v mnohých hagiografických textoch. Vzdanie sa bohatého šatu bolo aktom obrátenia sa k Bohu, uvedomelým rozhodnutím, ktorým aktér vyjadroval svoj postoj navonok. Zahaľovať do šiat nahotu chudoby patrilo ku kresťanským cnostiam a rozšírilo sa najmä pod vplyvom žobravých rádov.

Obdobie stredoveku a raného novoveku je na informácie o odievaní rôznych spoločenských vrstiev žijúcich na území Slovenska pomerne chudobné. Archívne správy sú veľmi kusé a roztrúsené v rôznych prameňoch. Pre doplnenie údajov o odievaní je preto dôležitá každá štúdia venujúca sa remeslám a cechom, obchodu, testamentom, súpisom pozostalostí, majetkovým inventárom, vrchnostenským nariadeniam a iným archívnym prameňom, v ktorých sú priame či nepriame zmienky o odeve a textile.⁵ Archeologické nálezy zastupujú najmä kovové súčasti odevu (spony, pracky, gombíky, nášivky).⁶ Vzácné sú nálezy samotných textílií.⁷ Pre špecifický charakter historického kostýmu na Slovensku je dôležitý aj etnologický výskum ľudových krojov,⁸ v ktorých sa dodnes zachovalo bohatstvo rôznych podôb a funkcií odevu. Ľudový kroj uchováva mnohé tradičné prvky v materiáloch, strihoch i výzdobe, ktorých pôvod nachádzame v minulých storočiach. Samozrejme, nenahraditeľnú hodnotu majú samotné dochované artefakty získané archeologickým výskumom či muzeálnym zberom. Výnimočné miesto v prameňoch dokumentujúcich odievanie patrí ikonografickým pamiatkam. Okrem vyobrazení na rôznych hnutelných predmetoch a v knižných ilumináciách sú najdôležitejším zdrojom poznatkov stredoveké nástenné maľby, krídlové oltáre a plastiky, bohato zachované na Slovensku. Na najstarších maľbách (Veľká Lomnica 1. etapa, Martinček, Hamuliakovo, Šivetice) spreď a okolo roku 1300 nachádzame ešte románsky typ odevu. Ranogotické prvky nesú odevy na maľbách z prvých desaťročí 14. storočia (Veľká Lomnica, Dravce, Spišská Kapitula). Oveľa väčšie zastúpenie

⁵ Pozri pramene a literatúru v práci: ZUBERCOVÁ, M. M.: *Tisícrobie módy*. Martin: Osveta, 1988. Z novších prác napr.: DOMENOVÁ, M.: *Prešovské testamety do roku 1526*. In: *Historica Carpatica*, 2002, 33. KUSENDA, R.: *Dovoz textílií do Bratislavy koncom 15. a začiatkom 16. storočia*. In: *Historický časopis*, roč. 42, 1994, č. 3. BODNÁROVÁ, M.: *Kultúra života mešťanov Pentapolitany v 16. storočí*. In: *Slovenská archivistika*, roč. 39, 2004, č. 2. KOČIŠ, J.: *Korešpondencia Alžbety Caborovej (1592-1626)*. In: *Slovenská archivistika*, roč. 25, 1990, č. 1.

⁶ Archeológia prispieva najmä k poznatkom o odevných súčastiach z trvanlivejších materiálov. Osobitné miesto zaberajú šperky, napr.: BUJNA, J. a kolektív: *Šperk a súčasti odevu*. Terminológia archeologickej hmotnej kultúry na Slovensku III. Nitra: AÚ SAV, 1996. MÁCELOVÁ, M.: *Náčrt vývoja stredovekého šperku v 11. – 15. storočí v Stredoslovenskom kraji*. In: *Stredné Slovensko*, I, 1979, s. 102-117. RUTTKAY, A.: *Prvky gotickej módy v odeve a ozdobách dedinského obyvateľstva na území Slovenska*. (Horizont hrobov zo 14. – 15. storočia v Ducovom, obec Moravany nad Váhom). In: *Archeologia historica* 14, 1989, s. 355-377.

⁷ *Prehľad literatúry o archeologických nálezoch textílií*: GLASER-OPITZ, R.: *Praveký a ranostredoveký textil a jeho výroba v slovenských archeologických nálezoch*. Diplomová práca. Bratislava: FFUK, 1999, s. 99-109.

⁸ Literatúra o slovenských ľudových krojoch je veľmi bohatá. Pozri práce A. Gazdikovej, M. Kaňovej, J. Komu, S. Kovačevičovej, J. Markova, E. Markovej, V. Nosállovej a ďalších.

však má gotický odev na maľbách z ďalších desaťročí 14. storočia (Svinica, Levoča, Žehra, Batizovce, Poprad, Podolíne, Šamorín, po polovici 14. storočia napr. Očová, Čerín, Necpaly, Poniky). Aj 15. storočie je bohaté na nástenné maľby a ich výpovednú hodnotu týkajúcu sa odevnej kultúry (napr. Poniky, Ludrová, Poruba, Bijačovce, Lipovník, Sliače, Liptovský Ondrej, Štítnik).

Pri hodnotení sakrálnych výtvarných diel zachovaných na území Slovenska narážame na úskalie proveniencie. Je známe, že tvorcovia diel boli často cudzincami, ktorí si zo sebou priviezli určité vžitie predstavy a skúsenosti. Ba aj domáci umelci sa pri svojej tvorbe pridŕžali vzorov importovaných z území mimo Uhorského kráľovstva. Môžeme prvky, ktoré sú s každodennou realitou nerozlučne späté (odev, zariadenie interiérov, nábytok, zbrane, pracovné nástroje a iné predmety), považovať za reálne existujúce aj v domácom prostredí? Nevyhneme sa otázke, či šaty, do ktorých sú odeté postavy výtvarných diel, sú rovnaké, ako nosili aj konzumenti týchto diel, teda veriaci rôznych národností, prichádzajúci do kostola na bohoslužby.

Výber výtvarných diel znázorňujúcich Svätú Barboru má niekoľko dôvodov. Táto panna - mučenica patrí medzi svätcov, na ktorých sa výrazne prejavovali meniace sa módné trendy. Jej maľby a plastiky tvoria pomerne rozsiahly súbor. V Ústrednom zozname pamiatkového fondu SR je zapísaných 183 diel so Svätou Barbarou, k čomu treba ešte pripočítať Svätú Barboru na nástenných maľbách. Svätá Barbora je aj určitým typom, reprezentuje konkrétnu skupinu, a síce slobodné dievča z bohatej rodiny. Výtvarné pamiatky, ktoré ju spodobujú, nám teda poskytujú pohľad na to, ako sa obliekali bohaté slobodné dievčatá a ako sa ich odev menil v priebehu storočí.

Medzi najstaršie zobrazenia Svätej Barbory na našom území patria nástenné maľby v Štítniku, Smrečanoch, Rákoši, Sliačoch, Kyjaticiach, Rimavskej Bani, Ludrovej, Turíčkach, Porube, Čeríne, Ponikách, Levoči, Banskej Bystrici, Želiezovciach.⁹ V Kyjaticiach nachádzame Svätú Barboru v typických gotických šatách rozšírených po polovici 14. storočia (obr. 1).¹⁰ Už to nie je len voľná splývavá dvojité tunika (typ cotte a surcote), akú má napríklad Ladiva vo Veľkej Lomnici, tieto šaty formujú postavu dôslednejšie, rukávy sú úzke, zdôraznená je vrchná časť tela, živôtk je zakončený oválnym výstrihom, sukňa je rozšírená vsadenými klinmi a od drieku v mäkkých záhyboch splýva k zemi. Šaty červenej farby, jednej z najobľúbenejších farieb stredoveku, sú na postavu prispôsobené nielen strihom, ale aj zapínaním (šňurovanie alebo gombičky), ktoré mohlo byť na bokoch šiat alebo na chrbte. Krk má ozdobený náhrdelníkom s prívieskom, hlavu zdobí koruna. Dlhé zvlnené vlasy sú rozpustené. Súčasťou oblečenia je plášť zelenkavej farby, voľne prehodený cez plecia, znázornenie jeho spodnej časti by mohlo naznačovať kožušinovú podšívku.

Veľmi podobné šaty má aj Svätá Barbora z Rimavskej Bane (obr. 2).¹¹ Postava je trochu subtilnejšia, šaty sú taktiež formované na postavu a zdôrazňujú vrchnú časť tela, od drieku sa rozširujú a splývajú k zemi. Výstrih je trochu plytší, takmer lodičkový, bez ozdôb. Úzke rukávy presahujú zápästie a kryjú aj chrbát ruky. Za-

⁹ TOGNER, M.: Stredoveká nástenná maľba na Slovensku. Bratislava: Tatran, 1988, s. 146.

¹⁰ Kyjatice, ev. a. v. kostol, nástenná maľba na Víťaznom oblúku, 1370-1380.

¹¹ Rimavská Baňa, ev. a. v. kostol, nástenná maľba na Víťaznom oblúku, 1370-1380.

ujímavá je látka červenej farby zdobená tmavšími vzormi roztrúsenými po šatách v pravidelných vzdialenostiach. Práve tento materiál (presnejší druh je ťažko určiť – hodváb alebo súkno) radí šaty do kategórie honosnejšieho odevu. Umelecky tkané textilie boli väčšinou záležitosťou dovozu a v 14. storočí si ich v Uhorsku mohli dovoliť len aristokrati. Drahé látky sa dovážali najmä z Orientu, no od konca 14. storočia, keď sa v Taliansku rozšírila výroba hodvábu, ale aj súkna, talianske látky zaplavili aj uhorský trh.¹² Dovoz dopĺňali aj drahé a kvalitné flanderské súkna. Rovnako je však možné, že ide o domáce tkaniny. Umelecké tkáčstvo bolo na Slovensku už v 14. storočí veľmi vyspelé, aj keď nebolo veľmi rozšírené. Ešte viac sa zdokonalilo vďaka talianskym osadníkom, ktorí si na Slovensko priniesli svoje umenie.¹³ Aj táto Barbora má ako vrchný odev plášť hnedej farby so svetlozelenou podšívkou. Obidva plášte majú jednoduchý tvar veľkého obdĺžnika, sú len voľne prehodené cez plec a pridržiavané rukou, chýba na nich zapínanie páskou či sponou. Takýto typ plášt'a má veľmi starý pôvod, iste ho nosili aj staré Slovienky, a v ľudovom kroji sa v podobe plátennej plachietky udržal až do 20. storočia.¹⁴ Účes je rovnaký ako v Kyjaticiach, vlasy sú rozpustené, cestičkou v strede rozdelené a padajúce na chrbát, ale bez korunky.

Stredoveká móda je do začiatku 14. storočia viac menej internacionálna. Výrazné rozdiely v šate bežnom v jednotlivých európskych krajinách nie sú také výrazné ako v neskorších obdobiach. Aj umelecké štýly prúdili po Európe celkom voľne, sochári preberali vzory francúzskych Madon, maliari nachádzali inšpiráciu v talianskych freskách. Domáci vplyv sa na nich prejavoval viac či menej výrazne. Niet dôvodu pochybovať o gotickom šate na našich nástenných maľbách. Podobné typy šiat by sme našli aj v iných častiach Európy a určite neboli cudzie ani uhorskému prostrediu. Základnou zmenou, ktorá sa uplatňuje v gotickom odevu oproti predchádzajúcim obdobiam, je strih, formujúci odev na konkrétnu postavu. Rôzne strihy umožnili vytvoriť mnohotvárne typy mužských i ženských odevov.

Vývoj v odievaní v stredoveku smeroval čoraz k väčšej zdobnosti a náročnosti na zhotovenie. Svedčí o tom aj vývoj odevných a textilných remesiel, ktoré sú takmer v každom kráľovskom meste i zemepanskom mestečku zastúpené v najväčšom počte.¹⁵ Nielen počet remeselníckych dielní, ale aj ich narastajúca špecializácia svedčia o tom, že odev sa stával čoraz viac komplikovanejší, náročnejší, a pravdaže aj drahší. Samozrejme, naďalej pretrvávala aj domácka výroba textilu, pestovanie ľanu a konope bolo všeobecne rozšírené, tkáčske stavy pracovali v každej dedine a zhotovovanie odevov patrilo k základným zručnostiam žien. Rôzne techniky spájajúce sa s tkaním, šitím, vyšívaním a pod. boli prácami, ktoré neobišli žiadnu ženu, od chudobnej sedliacky až po bohatú šľachticnú.¹⁶

Ďalší príklad gotického odevu Svätej Barbory predstavuje trenčiansky relikviár z roku 1440.¹⁷ Za sedemdesiat rokov sa štýl odevu veľmi nezmenil. Šaty pôsobia

¹² ZUBERCOVÁ, ref. 5, s. 49.

¹³ MARKOVÁ, E.: Slovenské preberané tkaniny 15.–19. storočia. In: Slovenský národopis, roč. 16, 1968, č. 2, s. 202.

¹⁴ VALENTOVÁ, V.: Ľudový odev v Tekove. In: Slovenský národopis, roč. XVI, 1968, č. 3, s. 361.

¹⁵ ŠPIESZ, A.: Remeslá, cechy a manufaktúry na Slovensku. Martin: Osveta, 1983, s. 17-30.

¹⁶ Pozri napr. viaceré príspevky v zborníku: Lengyelová, T. (ed.): Žena a právo. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti. Bratislava: Academic Electronic Press, 2004.

¹⁷ Trenčín, relikviárový triptych, okolo 1440, dnes v Maďarskej národnej galérii v Budapešti.

prírodzene a napriek svojej jednoduchosti veľmi elegantne, aj keď trochu archaicky. Mätko splyvajú od malého výstrihu, ktorý je ukončený obalkom zdobeným kovovými polguľovými nášivkami. Živôtk nie je zdôraznený, ale útlý pás Barbory zdobí tenký opasok, ktorý šaty mierne podkasáva. Na pleciach má rovnakým spôsobom prehodený plášť ako predchádzajúce Barbory. Takisto účes je rovnaký.

V 15. a 16. storočí nachádzame Svätú Barboru najmä na tabuľových oltároch, napr.: v Banskej Bystrici, Bardejove, Bratislave, Pukanci, Smrečanoch, Jazernici, Hervartove, Starej Lesnej, Veľkej Lomnici, Levoči, Mlynici, Lipanoch, Sabinove, Košiciach. Bohato zastúpené sú aj plastiky, medzi najznámejšie patria sochy Svätej Barbory v Banskej Štiavnici, Jazernici, Žehre, Gelnici, Lomničke, Lipanoch, Hermanovciach, Poprade - Spišskej Sobote, Levoči, Humennom, Bardejove, Krupine, Banskej Bystrici, Pukanci, Liptovskom Mikuláši.

V období neskorého stredoveku už odevná kultúra Európy netvorí homogénny celok.¹⁸ Polovica 15. storočia priniesla aj do Uhorska nový, neskorogotický strih šiat, typický najmä nahor posunutou líniou pásu. Zmena nastala aj v ďalšom detaile, spodný odev tvorí čoraz častejšie biela košeľa. Jej zlatý vek ešte len príde, zatiaľ presvítá len okolo výstrihu a spod rukávov. Takýto typ šiat vidíme na príklade Svätej Barbory z Bardejova (obr. 3).¹⁹ Šaty majú lichobežníkový výstrih, spod ktorého pretŕča biela košeľa. Pás je zdvihnutý nad prirodzenú úroveň, v strednej časti predného dielu je riasenie bohatšie a vytvára záhyby po celej línii šiat. Rukávy sú široké, pri zápästí zúžené. Najzaujímavejšie pôsobí samotný materiál šiat, bohato vzorovaný damask, žlté kvetinové vzory na čiernom podklade sú veľmi efektné.

Podobný typ šiat nosí aj Svätá Barbora zo Smrečian (obr. 4).²⁰ Riasenie predného dielu vychádza už z výstrihu a voľne splyva k zemi. Výstrih je okrúhly a presvítá spod neho biela košeľa zopnutá čiernymi šnúrkami. Oproti predchádzajúcim šatám sa zmenili rukávy, pri zápästí sú rozšírené, podšité bielou látkou. Rukávy spodnej košele sú úzke a čierne. Tkanina takisto pôsobí veľmi dekoratívne, žltý damask s hnedočervenými kvetinami. Voľne rozpustené zvlnené vlasy pridržia-va nad čelom tenká čelenka. Takmer rovnaký typ šiat má na sebe aj Svätá Barbora z Hodkoviec, jej úprava hlavy je však oveľa náročnejšia.²¹ Kombináciu žltej a čiernej farby na dekoratívnej tkanine nájdeme aj na Svätej Barbore v Levoči (obr. 5).²² Šaty majú naďalej zvýšený pás, výstrih je tentoraz formovaný do malého „V“, zakončenie výstrihu aj rukávov je riešené ozdobným lemom s nášivkami z polodrahokamov. Výraznou zmenou sa vyznačujú najmä rukávy – sú krátke vďaka čomu sa dokonale uplatňujú vejárovito rozšírené rukávy bielej košele. Šaty dopĺňa tradičný zelený plášť so žltou lemovkou.

Na prelome 15. a 16. storočia sa veľká pozornosť venuje najmä zdobeniu vrchnej časti šiat – nemôžu chýbať najmä lemy okolo výstrihu, čo je pochopiteľné aj z praktických krajčírskych dôvodov (obr. 6a, b). V rovnakom štýle býva vyhotovený a ozdobený aj opasok zvýrazňujúci pás, ten je stále posunutý mierne nad pri-

¹⁸ KYBALOVÁ, 2001, ref. 3, s. 206.

¹⁹ Bardejov, Kostol sv. Egídia, oltár sv. Barbory a sv. Kataríny, okolo 1460.

²⁰ Smrečany, Kostol Očisťovania Panny Márie, stredná tabuľa hlavného oltára, Tróniaca Madona so sv. Barborou a sv. Katarínou, okolo 1460.

²¹ Hodkovce, tabuľa so sv. Margitou a sv. Barborou, dnes v SNM-SM Levoča, po 1470.

²² Levoča, Kostol sv. Jakuba, Oltár Vir dolorum, okolo 1480.

rodzenú líniu, ale vyskytuje sa už aj v prirodzenej polohe. Pozornosť sa venuje zdobeniu prednej časti živôtika, uplatňujú sa výšivky, nášivky, lemovy. Šikovní ruky vyšivačiek dokázali aj z jednoduchých jednofarebných šiat vytvoriť umelecký skvost. Vrchné šaty nachádzame aj bezrukávové, pri nich však nesmú chýbať spodné šaty a košeľa. Efektívny je kontrast ťažkej tkaniny vrchných šiat a jemne riasených spodných šiat či košele z ľahkých látok. Výšivky a lemy sa uplatňujú aj na spodnom okraji šiat. Šaty sú stále veľmi dlhé, zakrývajú aj topánky a často sú predĺžené do malej vlečky. Vrchným odevom zostáva kontrastne podšitý plášť.

16. storočie prináša stále výraznejšie zmeny v odievaní, veď vo väčšine európskych krajín už zvíťazila renesancia. Kombinácia bezrukávových vrchných šiat z ťažkej dekoratívnej tkaniny a spodných šiat v kontrastnej látke, resp. bielej košele, sa stávala čoraz obľúbenejšou. Veľmi zaujímavé sú šaty Svätej Barbory z Banskej Bystrice.²³ Ťažký žltý zamat, či brokát, zdobený červenými kvetinovými vzormi je tkaninou šiat neskorogotického typu (obr. 7a, b). Predný diel je rozšírený mäkkými záhybmi, pás je len nepatrne zvýraznený. Pôsobivá je najmä vrchná časť živôtika. Výstrih v tvare „V“ je zdobený ťažkými červenými kameňmi a perlami. Do výstrihu vsadená časť je takisto bohato zdobená perlami a kamienkami. Široké, dole sa rozširujúce rukávy sú hnedej farby na okraji lemované žltými páskami. Zelený plášť s ružovou podšívkou je po obvode zdobený vyšívaným nápisom. Barbora zmenila aj účes, vlasy má vzadu spletené do vrkoča, kratšie bohato zvlnené vlasy visia po oboch stranách tváre.

Iný, nový typ šiat predstavujú najmä červené šaty Svätej Barbory na ďalšej tabuli toho istého oltára (obr. 8a, b). Môžeme o nich vyhlásiť, že majú všetky znaky novej renesančnej módy – hlboký výstrih posadený až na plecía dáva vyniknúť jemnejšej košeli mierne nariasenej do pevného zdobeného obalku tesne obopínajúceho krk. Košeľa výrazne vyniká aj v rukávovej časti vďaka prestrihnutým rukávom šiat. Tie sú úzke, zdobené kontrastnými bohato pretkávanými lemmi. Z rovnakého materiálu sú aj lievikovité manžety, ktoré prekrývajú chrbát ruky až po prsty. Rovnakým lemom, doplneným o dve kvetiny, je ozdobený aj výstrih šiat. Na tomto oltári sa nachádza aj plastika Svätej Barbory v typických gotických šatách, zdobených širokým lemom okolo výstrihu a rukávov (obr. 9a, b). Tak sa nám na jednom mieste stretávajú veľmi konzervatívne tradičné gotické šaty, bohato zdobená neskorogotická róba a veľmi móдне renesančné šaty nového strihu.

Podobný kontrast medzi starým a novým odevným štýlom predstavuje aj oltár Sv. Anny Samotretej a sv. Barbory z roku 1517 v kostole v Jazernici. Na tabuľových maľbách nachádzame najtypickejší nemecký renesančný štýl – tesný živôtik strihaný z viacerých dielov bohato zdobený výšivkami, má hlboký výstrih padajúci až na ramená. Dekolt zjemňuje bohato riasená košeľa, zakončená kontrastnou čiernou výšivkou. Stále necháva dostatok miesta, aby vynikla šija zdobená zlatou reťazou s príveskom. Rukávy sú takisto veľmi náročné a plne sa na nich uplatňujú všetky typické renesančné prvky – prestrihy, dokonca v dvoch radoch, cez prestrihnuté lakty šiat padajúca riasená košeľa, spodná časť rukávov predĺžená a rozšírená manžetami ladiacimi s výzdobou na živôtiku. Nový je aj Barborin účes – vlasy sú vyčesané dohora, ozdobené korunkou, niekoľko voľne spustených prameňov veľmi koكتne lemujie tvár (obr. 10).

²³ Banská Bystrica, Kostol Nanebovzatia Panny Márie, Oltár sv. Barbory, 1509.

Na ďalšej tabuli má Barbora tiež renesančné šaty nemeckého typu rovnakej červenej farby, ale v detailoch predsa iné (obr. 11). Vidíme, že dômyselný strih zložený z viacerých dielov dovoľoval šaty riešiť veľmi individuálne. Dekolt je rovnako hlboký, siahajúci až na plecيا, živôtik je v prednej časti a okolo výstrihu zdobený bohato vyšívaným brokátom. Rukávy sú úzke, prestrihnuté len na lakti, zakončené menšou manžetou. Zdobia ich našité prámiky tmavo červenej farby. Na týchto šatách sa uplatňuje ešte aj iný renesančný prvok, pôvodne funkčné, neskôr dekoratívne šnúrovanie. Tmavé šnúrky spájajú vrchnú a spodnú časť rukáva a časť šnúrovania vidíme aj na spodnej časti živôtika. Jazernický typ šiat sa často vyskytuje aj na maľbách Cranacha, Dürera, Altdorfera. Ako obľúbenú patrónku nachádzame Svätú Barboru predovšetkým v našich banských mestách. Tie boli takmer bez výnimky v rukách nemeckých hostí. Tí naďalej udržiavali so svojou bývalou domovinou čulé obchodné i intelektuálne kontakty. Aj v cudzom slovenskom prostredí si celé stáročia udržali svoje zvyky, jazyk, kultúru. Nie je preto vôbec prekvapujúce, že skoro absorbovali aj nemeckú módu. V časoch, keď u nás ešte doznievala gotika, bolo práve nemecké meštianstvo nositeľom ranorenesančných prvkov, najviditeľnejšie badateľných práve na oblečení. Preto aj Svätá Barbora v stredoslovenských banských mestách nosí šaty, ktoré majú výrazné prvky nemeckej renesančnej módy.

Z pamiatok znázorňujúcich Svätú Barboru nám až na niekoľko výnimiek takmer chýbajú diela zo 17. storočia. Je to celkom pochopiteľné – reformácia, stavovské povstania, turecké vojny, úpadok banskej činnosti – sú faktory nepriaznivé pre rozvoj umenia. V protestantských kostoloch sa stali podoby svätých dokonca nežiaducimi. Na príklade Svätej Barbory teda nemôžeme dokumentovať zmeny, ktoré nastali v odievaní v 17. storočí. Boli to zmeny veľmi výrazné a mali zásadný význam najmä pre vyformovanie typického uhorského kroja v mužskom i ženskom šate.

Nový impulz pre rozvoj sakrálneho umenia priniesla až rekatolizácia. Tak ako nepriala náboženskej slobode, tak naopak priala rozvoju barokového umenia, ktoré cirkevní predstavitelia považovali za vhodný nástroj pri získavaní veriacich. Aj Svätá Barbora zažila svoje znovuzrodenie. V Rusovciach ju nachádzame ešte v roku 1680 v podobe neskororenesančnej plastiky, avšak v odeve pripomínajúcom už nezvratné víťazstvo baroka (obr. 12).²⁴ Bohatstvo Barboriných podôb prinieslo najmä 18. storočie. Pri hodnotení barokových a neskôr aj rokokových výtvarných diel z 18. storočia však musíme konštatovať, že pre dokumentáciu vývoja odievania sú už málo vhodné. Odev svätcov už nie je prísne realistický ako v období gotiky a renesancie. Zo svätých sa stávajú skôr akési alegorické a mýtické postavy vznášajúce sa v záplave obláčikov. Už sa nezdôrazňuje ani tak utrpenie Svätej Barbory a konkrétne scény z jej života, ako skôr Barborina sila a odhodlanie vytrvať vo viere. Stáva sa ojazdnou katolíckou bojovníčkou, čo zdôrazňuje aj jej odev, (najmä Banská Štiavnica, obr. 13),²⁵ v ktorom Barbora vyzerá skôr ako rímska legiónárka než baroková dáma. Samozrejme, určité znaky typické pre barokový odev,

²⁴ Rusovce, Kostol Sv. Márie Magdalény, Oltárna socha sv. Barbory na bočnom oltári Zvestovania Panne Márii, okolo 1680.

²⁵ Banská Štiavnica, Kostol sv. Kataríny, Oltárna socha sv. Barbory na hlavnom oltári Sv. Kataríny, 1727.

nachádzame aj na týchto dielach. Najvýznamnejšie, najmä v kontexte s predchádzajúcim typom šiat, sa javí zmena celkovej línie – jednoznačne sa na každom type barokových i rokokových šiat zdôrazňuje pás, a to osobitne strihaným živôtikom korzetového typu, ako vidíme na Svätej Barbore z Grassalkovičovho paláca (obr. 14).²⁶ Šaty sa delia na viac dielov, základnými sú sukňa, košeľa, živôtik. Nevyhnutným spodným odevom je korzet, ktorý formuje telo do požadovanej línie. Vierohodný rokokový odev má Svätá Barbora z Adamovských Kochanoviec.²⁷ Živôtik kontrastnej farby má zložitý strih, ktorým sa zdôrazňuje postava, pás je navyše ozdobený osobitným opaskom. Živôtik je zakončený šosíkmi, ktoré sú použité aj miesto rukávov. Sukňa tvorí samostatný diel, je bohato zriadená a podopretá spodničkami, aj keď oproti baroku je jej línia štíhlejšia. Veľmi dekoratívna je najmä vrchná košeľa, v tomto období už jednoznačne biela. Jej rozmerne bohaté rukávy sú podkasané a prichytené šnúrkami, gombičkami i sponami. Golier tvorí nariasená štola mätko ležiaca na ramenách a v strede ozdobená brošňou.

Na záver tohto stručného prehľadu módnych premien Svätej Barbory môžeme konštatovať, že nie divák sa prispôsobuje zobrazeniu sakrálnych výjavov, legiend a biblických príbehov. Je to naopak – svätci menia svoju podobu podľa vkusu diváka. Umelec takpovediac sprítomňuje svätcov súčasníkom. Výjavy sa odohrávajú na scéne, ktorú prítomní pozorovatelia dôverne poznajú. To robí zo svätých bytosti blízke, známe, s ktorými sa môžu veriaci stotožniť, ktoré sa stávajú ich dôverníkmi, vzormi, ochrancami. Dodajme však, že tento moment stotožnenia sa, je veľmi prchavý. S každou novou generáciou sa starý model vzdďaľuje od diváka a každá nová generácia si preto žiada svoje vlastné, moderné vzory, a týka sa to aj podoby svätcov.

Aj táto krátka exkurzia do historického sveta módy nám ukázala, že odevná kultúra na území Slovenska bola v minulých storočiach veľmi vyspelá, a zachované výtvarné pamiatky sú výnimočným zdrojom informácií pre poznanie tejto kultúry. Našou ďalšou úlohou je pozorne skúmať všetky pramene, ktoré majú čo len nepatrnú výpovednú hodnotu o tejto doteraz zanedbávanej časti našej histórie. Multidisciplinárny výskum a súčinnosť viacerých odborníkov je pri získavaní nových poznatkov o vývoji odevnej kultúry na Slovensku nevyhnutný.

Mgr. Martina Orosová; Pamiatkový úrad SR, Cesta na Červený most 6,
814 06 Bratislava (orosova.martina@pamiatky.sk)

²⁶ Bratislava, Grassalkovičov palác, Kaplnka sv. Barbory, Oltárny obraz sv. Barbory.

²⁷ Adamovské Kochanovce, Kostol sv. Petra a Pavla, Bočný oltár sv. Barbory, okolo 1760.

Obrazová príloha

(všetky fotografie Archív PÚ SR, nákresy autorka)

Obr. 1. Svätá Barbora v Kyjaticiach, detail nástennej maľby, 1370-1380

Obr. 2. Svätá Barbora v Rimavskej Bani, detail nástennej maľby, 1370-1380

Obr. 2.b Nákres gotických šiat z Rimavskej Bane

Obr. 3. Svätá Barbora z Bardejova, okolo 1460

Obr. 4. Nákres neskorogotických šiat zo Smrečian, okolo 1460

Obr. 5. Nákres neskorogotických šiat z Levoče, okolo 1480

Obr. 6.a, 6.b Príklady neskorogotických šiat zo slovenského územia, prelom 15. a 16. storočia
Obr. 7.a Svätá Barbora z Banskej Bystrice, detail tabuľovej maľby, 1509

Obr. 7.b Nákres neskorogotických šiat z Banskej Bystrice
Obr. 8.a Svätá Barbora z Banskej Bystrice, detail tabuľovej maľby, 1509
Obr. 8.b Nákres renesančných šiat z Banskej Bystrice

Obr. 9.a Svätá Barbora z Banskej Bystrice, detail plastiky, 1509

Obr. 9.b Nákres gotických šiat z Banskej Bystrice

Obr. 10. Svätá Barbora z Jazernice, detail tabuľovej maľby, 1517

Obr. 11.a Svätá Barbora z Jazernice, detail tabuľovej maľby, 1517

Obr. 11.b Nákres renesančných šiat z Jazernice

Obr. 12. Svätá Barbora z Rusoviec, 1680

Obr. 13. Svätá Barbora z Banskej Štiavnice, 1727

Obr. 14. Svätá Barbora z Grassalkovičovho paláca, detail oltárneho obrazu

Obr. 15.a Svätá Barbora z Adamovských Kochanoviec, okolo 1760

Obr. 15.b Nákras rokokových šiat z Adamovských Kochanoviec

Summary

Fashion Variability of Saint Barbara. Works of Art as a Source for the History of Clothing

Martina Orosová

Clothing, besides its utilitarian function, is above all a symbol that designates a social and marital status of its user, his richness and gender, connection to specific group, profession, ethnicity or age. From this point of view, Saint Barbara represents a certain model – unmarried, young and wealthy girl from a noble family. Her dress, rendered by artists of different periods, express her status. On the example of Saint Barbara we can see that also saints changed their appearance according to a taste of spectator. We could say that an artist customized saints to his contemporaries. Therefore in each historical period that we have explored, is Saint Barbara dressed according to the contemporary fashion, so that she touch the spectator, a believer at a church. This makes her a close and well known being with whom people can identify, that becomes trustworthy, their ideal and patron. We also have to say that this moment of identification is very volatile. With every new generation the old model retreats and each new generation is therefore seeking for their own, new models, so artists are urged to create always new figures of saints. Some saints however do not underlie the fashion, or underlie only slightly or only in a certain period. Those are mainly saints – apostles or Christ himself. Their figures in ancient habit became archetypal models that almost unchanged pass through the human subconscious during the centuries of Christianity, in fact up to these days.

The oldest paintings of Saint Barbara in Slovakia are preserved on mural paintings from 14th century (Rimavská Baňa, Kyjatice, Štítňik). Barbara is there portrayed in typical gothic dress with a tight bodice, with a skirt widen with joined slices. Her hair is loose, held by a narrow coronet. The dress is completed with a coat. Altars preserved in many places within Slovakia show the great variety in shape, material and colour of her dress (Levoča, Bardejov, Smrečany, Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Jazernica etc.). We can find Saint Barbara as a single statue, often accompanied by other saints, virgins – martyrs: Saint Catharine, Saint Dorothy, and Saint Margaret. Scenes from the life of Saint Barbara are also often the theme of panel paintings. The dress of Saint Barbara passes stage by stage through different kinds of late-gothic gowns to the garments with typically renaissance components (separately cut unites, cuts, white shirt, lace). There are missing historical records from 17th century that would present Saint Barbara. It is obvious, concerning contemporary situation in Slovakia. A new form of Saint Barbara arises in baroque. However baroque and rococo paintings of Saint Barbara are not very good source for the fashion history. They introduce Barbara, as well as other saints, as mythical and allegorical figures, whose clothing does not reflect the reality of the 18th century.

This short review about the clothing of Saint Barbara confirmed that the clothing culture in Slovakia was on very high level and preserved records are indispensable sources for the history of clothing.